ПРАВЕН АНАЛИЗ НА ИЗТОЧНИЦИТЕ НА РИМСКОТО ПРАВО КАТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

Ивона Веселинова Енчева
докторант, Югозападен университет „Неофит Рилски"

LEGAL ANALYSIS OF THE SOURCES OF ROMAN LAW AS A CULTURAL-HISTORICAL HERITAGE

Ivona Veselinova Encheva

Abstract: *The purpose of the current paper is to present the different sources of Roman law in the light of the modern world as a cultural heritage, providing us with both legal data and information about the Roman civilization and its legal-historical development. In this context, the question of the preservation of these sources over the centuries and nowadays is raised, including the problem of their interpolation, as well as the limited possibility of access to them – all through the prism of law.*

Key words: *Roman law, Roman civilization, sources, interpolation, jurists*

Римското право – основата на съвременната континентална правна система. Макар и от много време насам да не е пряк източник на действащи правни норми, то продължава и ще продължава да бъде обаче, един ценен извор на информация, както по отношение на юридическия живот, царял някога в Рим, така и относно историята, културата и битието на римляните. Сведения по темата откриваме в множество правни източници, богат обем от съчинения и работи на видни римски юристи, литературни творби, включително исторически и философски, както и археологически и културни паметници. С оглед времевата отдалеченост, не би могло да се твърди със сигурност колко от тях са достигнали до нас, и то в непреработен вид. Целта на настоящия доклад обаче е именно да изследва тези източници на Римското право, които са ни известни към настоящия момент, в правен аспект и ролята им като културно-историческо наследство. В тази връзка, предстои да бъдат обсъдени въпросите, свързани с възникването, приложението, запазването и съхраняването на източниците на Римското право през вековете, проблемът за интерполирането им и значението им за правната наука (и не само) днес.

За най-основен източник за изучаването на тази дисциплина се счита Corpus Iuris Civilis (Свод на гражданското право) на Юстиниан[[1]], върху който ще съсредоточим вниманието си в настоящото изложение. Същият се състои от четири части: Институциите, Дигестите (Пандектите), Кодекс и Новели, като ще се спрем най-вече на изследването на Дигестите, с оглед огромното им значение за правната и историческата култура. Но първо, нека кажем няколко думи поотделно за другите три части:

Първата част от Corpus Iuris Civilis са Институциите – основани на Институциите на Гай и представляващи кратък наръчник по право, който наръчник впоследст-

[1] Андреев, М., Римско частно право, София, 1993, стр. 78-85

вие се използва като учебник за юристите; най-старият ни известен ръкопис от тях е Веронският.

Кодексът на Юстиниан е третата част от Corpus Iuris Civilis. Известно е, че макар и да е бил първата издадена част – още през 529 г., това му първо издание, съставено на база частните разработки на Кодекса на Григорий и Кодекса на Хермогениан, не е запазено, а впоследствие е заместено от Codex repetitae praelectionis. Това, което е запазено от първото издание, е единствено графата със съдържанието му на египетски папирус[2].

Четвъртата част се състои от т.нар. Новели – 168 на брой, съставени от императорските конституции на Юстиниан, които обаче не представляват един своеобразен преразказ на „старите конституции", а напротив – установяват различни нови положения. Това ги прави много ценен източник на сведения не само от юридическа, но и от културно-историческа гледна точка, тъй като ни дават възможност да проследим настъпилите промени, особено и предвид обстоятелството, че са издадени след Кодекса (т.е. след второто му издание). Не би могло да се приеме обаче, че това като което ги познаваме днес, е всъщност официалната кодификация, респективно колекция, с оглед вида и формата, в която са достигнали до нас[[3]]. Отличават се с по-различен стилистичен вид от другите части на Corpus Iuris Civilis, като включват много повече литературни похвати, а най-старите запазени преписи са всъщност двуезични – не само на латински, но и на гръцки (може би с цел да бъдат по-разбираеми и по-широко разпространени). Изследването на Новелите определено повдига множество въпроси, които обаче няма как да бъдат обхванати в пълен план в настоящото изложение[[4]].

Втората част от Corpus Iuris Civilis са Дигестите (още наричани Пандекти). Макар и втори по ред, оставих разглеждането му за накрая, тъй като предвид обстоятелството, че несъмнено това е най-богатият източник на Римско право, считам че следва да му обърнем специално внимание. Съставен е от 50 книги и съдържа групирани откъси от творбите на римски юристи. Книгите са разделени на титули, титулите – на фрагменти, а фрагментите – на параграфи, като преди всеки текст има отбелязване с името на автора му и наименованието на творбата, от която е съответният откъс. Всичко това ни дава изключително широк поглед върху мненията на различните юристи и въпросите с които са се занимавали, от което можем да извлечем косвено и голям обем от неюридическа информация, свързана с живота на римляните. Римското право се характеризира с една много силна изразена казуистичност – именно оттам произтича и възможността да се запознаем с различни случаи, наложили откриването на правно разрешение, които заедно с това свидетелстват за актуалните проблеми на обществото тогава. Детайлното описание, предоставено ни от видни юристи като Улпиан, Папиниан, Паул и Модестин (и не само), ни запознава и с възникналите в процеса усложнения, малките разлики и специфики, които правят всеки отделен случай изискващ специално разрешение. От тези дребни и понякога не толкова дребни детайли, извличаме и сведения във връзка с проблемите, с които са се сблъсквали римляните.

В тази връзка, нека се спрем на следния пример – текст на Улпиан от Книга IV от „Omnibus tribunalibus", открит в D.2.12.pr:

---

[2] Kunkel, W., An Introduction to Roman Legal and Constitutional History 166 (J.M. Kelly trans. 2nd ed. 1973)

[3] Miller, D., Sarris, P., The Novels of Justinian, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, p. 15

[4] За повече информация относно Новелите на Юстиниан: пак там.

pr. Ne quis messium vindemiarumque tempore adversarium cogat ad iudicium venire, oratione divi Marci exprimitur, quia occupati circa rem rusticam in forum compellendi non sunt.	В Обръщението на Божествения Маркус е казано, че никой не може да принуди друг да отиде на съд в сезоните на жътвата и прибирането на реколтата; защото предвид това, че се е заел със селскостопанска дейност, не следва да бъде принуждаван да се явява в съда.

Само от този кратък откъс се установява следното:

1. Наличието на т.нар. „Обръщение на Божествения Маркус" (oratione divi Marci);
2. Ролята на сезоните по отношение съдебния процес; – специално на жътвата и по събирането на реколта;
3. Значението на селскостопанската дейност;
4. Възможността за принуждаване да се отиде на съд, извън горните обстоятелства – per argumentum a contrario.

Разбира се, в правото винаги има изключения и това се вижда от един от следващите параграфи от същия фрагмент (D.2.12.2), който говори за обстоятелствата по отношение на случаи, в които следва да се допусне такова изключение, а именно касаещите погасителна давност. Не следва обаче да се съсредоточаваме върху изключенията в настоящото изложение, а върху принципа. В тази връзка, отбелязвам че римското право е известно като съставящото най-съвършената правна система, като „изкуство за доброто и справедливото". В горецитирания текст това е ясно проявено: същият свидетелства за огромното значение, което се е отдавало на селскостопанската дейност като главен източник на прехрана в Рим. Нищо, дори един съдебен процес (ако разбира се, не е попадал под установените изключения), не е следвало да стои на пътя на икономическото и стопанското развитие на обществото, нито да препятства възможността за добиване на прехрана.

В тази връзка, следва поне бегло да споменем ролята на жреците, и най-вече тези от колегията на понтифиците, като първите познаватели на правото в Рим, за да стигнем до едно завършено тълкуване на елементите от посочения текст. Първоначално правото и религията са били неразривно свързвани, като религията позволявала извършването на съдебни действия само в определени дни[5]. Счита се, че с обнародването на календара, съдържащ означение на тези дни, от писаря на върховния жрец Апий Клавдий – Гней Флавий, се установило разделение между правна наука и колегията на понтифиците[6]. Това се е случило около III в пр. Хр. Текстът на Улпиан (ж. 170-228 г. н.е.) обаче, е съставен през III в. сл. Хр., а включването му в Дигестите е чак през VI в. сл. Хр. Въпреки големия времеви диапазон, забелязваме че влиянието на религията, макар и отслабено, е останало здраво закрепено в основите на Римското право. В тази връзка, трябва да отбележим ролята на църквата при съхранението на източниците през вековете, която запазила голяма част от римското право в каноническото право след падането на Източната империя (Византия) през 1453 г.[7]

Сега е моментът да разгледаме и проблемът за интерполациите. Като примерни синоними на думата „интерполации" можем да посочим още „корекции", „подпра-

[5] Венедиков, П., Кратък курс по Римско право, София, 2018, стр. 17
[6] Пак там.
[7] When Roman Law Ruled the Western World, Law of Empires, *Bill of Right in Action*, Fall 2001 (17:4), Constitutional Rights Foundation

вяния", дори „изменения". В най-общ смисъл можем да определим интерполациите като намеса в оригиналните текстове, извършена нарочно от компилаторите или погрешка при преписването им. Те могат да се изразяват в замяна на думи, изпускане на такива, респ. добавяне и др., като има различни методи за откриването им – сравняване на два или повече „еднакви" текста в различни преписи, използване на филологически, исторически, логически, методологически и др. такива.[8] Като цяло, този въпрос винаги е бил дискусионен и продължава да е такъв и до днес. Именно откриването на тези интерполации ни дава поглед върху правния аспект на историческото развитие на правото и ни позволява да се докоснем до промените, настъпвали както в икономически, социален и съответно правен смисъл, като считам че връзката: икономика и социалност – право, следва да се разглежда като двустранна такава: както първите две са обуславяли развитието на последното, така и последното е обуславяло развитието на първите. Правото е динамична наука, която следва да отговаря на нуждите на обществото, като регулира и санкционира основните обществени отношения – както сега, така и тогава.

Тук ще отворя една скоба, касаеща не само Дигестите и Corpus Iuris Civilis в неговата цялост, ами и всички източници на Римското право. Считам, че всяко противоречие (и дребно, и не толкова дребно) при изучаването на Римското право, следва да ни подскаже за евентуална вероятност изследваните от нас текстове, да са били интерполирани. За да можем да установим такова обстоятелство, бих казала, че спазването на следната последователност от стъпки, би била полезна, ако не и необходима:

1. Събиране на минимален обем от материал – не бихме могли да установим наличието на извършена интерполация при едно-единствено сведение за съответния институт, един-единствен текст и т.н., или при липса на информация относно времето, за което се отнася съответният текст, за използваните езикови термини и фигури и още. Следва да имаме някаква минимална база за изследване и сравнение, за да можем да преминем и към втората стъпка;

2. Откриване на разлики или противоречие – колкото повече събран материал е налице, толкова по-лесен ще бъде сравнителноправният анализ; тук би било по-добре да се започне от прякото сравнение на всички налични юридически текстове на латински език, отнасящи се и имащи връзка със съответния институт (вкл. закони, сенатусконсулти, съчинения на юристи и др.).

След изчерпването на същите, следва да се премине към литературните творби. Последните включват не малък брой философски и исторически съчинения, работите на видни оратори като Цицерон, поезията на Хораций и още много. Макар че от правен аспект, тези творби не могат да се разглеждат като източник на каквито и било юридически норми, те не са от по-малко значение за познаването на римската култура, защото свидетелстват за отношенията между хората, за законите и правилата, които са се прилагали (напр. споменаването на Lex Plaetoria в някои комедии на Плавт), за общоустановените принципи и морални ценности. При прочита на същите, следва да отбележим важността на правилното граматическо и езиково тълкуване[9], както и съпоставянето им с времевия период, в който са изготвени.

След изследването на юридическите и неюридическите извори, трябва да проверим съществуват ли преводи на текста, с който се занимаваме. Често латинските текстове биват превеждани на гръцки, а много от тях биват реципирани от други на-

[8] Андреев, М., Римско частно право, София, 1993, стр. 81-85

[9] Повече по темата – вж. Костова, М., Правото в поезията на Хораций, София, 2010.

роди след падането на Западната Римска Империя – макар че тогава вече те няма да се явяват пряк източник на Римско право, то проследяването на историческото им развитие би могло да ни бъде от полза, тъй като не е изключено в „по-новите" текстове да се съдържа някаква подсказка за оригиналните такива, респективно за достигналите като оригинални.

На следващо място – поглед върху творбите на изследователите на римското право – глосаторите (които започнали да изследват Corpus Iuris Civilis около X в.; между тях – Болонски, Акрусий и др.), постглосаторите (работили около XV в.; с тях се свързва най-вече името на Бартол), буржоазните романисти (изследователи от периода XVI-XIX в.), историческата школа на Савини (XIX в.) и впоследствие марксистите (XX в.). При изследването на самите изследвания, респективно съпоставянето на същите, можем да открием противоречия в тълкуванията, които да ни дадат тласък да погледнем нещата от още един, по-различен ъгъл. Това е, бих казала, дори неизбежно, тъй като е ясно, че изследователите на всяка епоха са имали много различен поглед, обусловен от степента на правно-историческото развитие към момента на изследване, който е претърпявал множество промени и катарзиси. И макар, разбира се, да няма спор, че най-точните източници са преките и най-древните такива, то тези по-скорошни във времето съчинения на изследователските школи, биха могли косвено да ни предоставят изключително много информация, която да ни бъде полезна при провеждането на собствените ни изследвания.

Тук считам, че въпросът относно това дали по-старите косвени източници (тълкувания, съчинения, изследвания и др.) или по-новите такива, биха били по-точни, е спорен. От една страна, колкото по-отдавна е направена интерпретацията, толкова по-близко са стоели, от времева гледна точка, изследователите, и най-вероятно са имали „по-достъпен" материал и „по-пресен" поглед над разглежданите от тях институти и текстове. От друга страна, с напредването на времето, се откриват нови и нови източници и сведения не само от правна, но и от историческа и филологическа гледна точка, правото се развива и ни дава възможност да се запознаем с все по-многобройни и различни аспекти. Теории се отхвърлят, появяват се нови, прави се съпоставка на все повече и повече различни мнения, което ни открива нови пътища за изследване. Това несъмнено се явява от помощ при провеждането на което и да е проучване.

Въпреки това, считам първото мнение за по-правилно. На първо място – с оглед казуистичността на Римското право. Всеизвестно е, че римските юристи не само не са „харесвали" абстрактните понятия, но и са „бягали" от тях. Това ни навежда на мисълта, че всеки отделен случай е следвало да бъде подробно описан такъв, какъвто е, без излишни тълкувания, размисли и вкарване на понятия. „По-старите" във времето си изследователи са имали възможност да се докоснат до „по-чистите" текстове. Според П. Венедиков[[10]], именно глосаторите (от около X в.) „стоят на почвата на чистото римско право и се стараят да установят истинския смисъл на текстовете, без оглед на това дали е възможно тяхното приложение сега", а постглосаторите (от около XV в.) „работят за практиката и се стараят да направят римското право за приложение годно за тяхната епоха" и „под влиянието на германското феодално право, често извращават римското право". От цитатите по-горе се потвърждава първата теория. Въпреки това, считам че именно с оглед казуистичността на римското право, колкото и глосаторите да са се стараели само да установят „истинския смисъл на текстовете", без оглед на практиката, извличането само и единствено на такава абстрактност, предвид същината и естеството на самите римски текс-

[10] Венедиков, П., Кратък курс…, стр. 29

тове, е била фактически невъзможна. Счита се, че до най-правно тълкуване са стигнали представителите на Историческата школа на Савини (XIX в.), с оглед на историческия аспект. Това би могло да се приеме за правилно, но с уговорката, че достигналите исторически сведения са верни (което е по-трудно доказуемо, колкото по-отдалечени са същите във времето), като в основата дори на изследванията на Савини, свързани главно с влиянието на римското право върху немското и съответно реципирането му, е именно дейността на глосаторите. Това само по себе си доказва, че историята търси това, което е по-близко до корените (освен самите корени, разбира се), когато целта й е да интерпретира правото такова, каквото е било.

На второ място, считам по-старите косвени източници за по-достоверни, с оглед формалността на римското право. Думите са имали огромно значение. Тук ще си позволя да цитирам един, обективиран в Дигестите[[11]], текст на Целз, гласящ следното:

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.	Да знаеш законите не означава да си запознат с думите, които са използвани в тях, а със силата и властта им.

Римското право е известно със своята си формалност – именно тя е така присъщата характеристика на легисакционната процедура, като са известни случаи, при които акцията (искът) на ищеца е била отхвърлена, само поради неточно изразяване. Думите и строго установените, ритуални жестове са били главното в този процес. Поради това считам, че в колкото по-ранен етап са изследвани източниците на римското право, толкова от действително използваните думи и изрази, биха били запазени.

3. Изследване – дали се касае за допусната грешка или нарочно съставена интерполация. Това би била третата и последна стъпка от установяването на извършени интерполации, като тя е и най-сложната. За да се определи доколко е вероятно да се касае за едното или другото, трябва да се изследва цялата събрана до момента информация, да се съпоставят всички данни и да се погледнат последователно през призмата на историята, филологията, логиката (и още), и накрая и в общ план. Тази задача несъмнено представлява едно голямо предизвикателство, с оглед липсата на сигурност за голяма част от обстоятелствата около римските текстове. Това налага изграждането на една систематизирана логическа връзка, която да свидетелства за наличието на една голяма вероятност (защото за сто-процентова сигурност може да се говори при наистина редки обстоятелства) от нарочно интерполиране. Тук следва да се отбележи, че ако се касае за допусната груба грешка при преписването, е много възможно същата да бъде видима и без необходимост от детайлно изследване. Тя често би довела до безсмисленост на текста и объркване или до чисто етимологически неясноти. Но считам, че и тук има изключения – напр., когато вероятната „грешка" води до смесване на институти (характерно за следкласическия период по време на Домината, когато Римското право е било в упадък), то отново същата трябва да бъде по-обстойно изследвана, именно защото има данни, че нарочни интерполации са правени и от следкласиците, с оглед упадъка на Римското право. В този смисъл, тя не следва да бъде зачислявана автоматично като „допусната грешка" (защото може да не е такава), а като свидетелство за упадъка на римското право и култура.

Тук е моментът да отбележим ролята на интерполациите не само в правен аспект, но и като част от културно-историческото наследство. Те не просто доприна-

[11] D.1.3.17

сят за разбирането на тенденциите в развитието на правото, но и ни дават възможност да се запознаем с културата на римското общество в различните периоди в историята. Кипящият юридически живот по времето на Републиката (III в. пр. н.е. – I н.е.) и Принципата (I в. н.е. – III в. н.е.) свидетелства за подема на Рим, като се започне от успешните Пунически войни (264 –146 г. пр.н.е.) и се стигне до разцвета на юриспруденцията в класическото право и основаването на прокулеанската и сабинианската правна школа. Голяма част от Дигестите е съставена именно от съчинения на видни представители на римските предкласици и класици – имена като Папиниан, Улпиан и Паул, както и Модестин – последният ни известен класик[12]. Идва обаче, времето на Домината (III в. н.е. – VI в. н.е.), което се свързва с вулгаризиране и упадък на правото. Именно тук се явява Corpus Iuris Civilis като един своеобразен негов „спасител" и тук се наблюдават интерполациите. Относно въпроса доколко тези от тях, които са извършени нарочно от компилаторите, запазват Римското право като културно-историческо наследство, може да се говори в два аспекта:

На първо място с оглед запазване първоизточника на Римското право – с уговорката, че нанесената интерполация не противоречи на съответния текст, а го допълва, уточнява или дори затвърждава. В такъв смисъл, тя би подпомогнала и подсилила съхранението му, като заедно с това би дала сведения за очевидно по-продължителното му прилагане и актуалност във времето.

На второ място, с оглед противоречие с оригиналния текст – в такъв случай границата между първоизточника и интерполацията се поставя по-ясно, което обособява допълнително характера на оригиналния текст като културно-историческо наследство и този на интерполацията в същия смисъл.

Тук следва да отбележим двоякия характер на интерполацията – в аспекта на взаимодействието си с оригиналния текст (който току-що разгледахме) и в аспекта, в който самата тя следва да се разглежда като културно-историческо наследство, а именно във всички изброени по-горе случаи. От една страна, тя е свидетелство за значението на оригиналния текст като културно-историческо наследство, а от друга – самата тя е такова. Тези два аспекта изграждат дуалността ѝ в този смисъл, като считам същите за кумулативно и неразривно свързани, с оглед обстоятелството, че на първо място, без взаимодействие с оригинален текст, не може да се говори за интерполация, тъй като ще липсва годен предмет на същата (текста). Т.е. без да е налице текст за интерполиране, е фактически невъзможно да се извърши интерполация. На второ място, интерполацията, сама по себе си, е една новост, която с нанасянето си от една страна хем става неразривна част от текста, който вече е културно-историческо наследство, хем запазва до определена степен самостоятелния си характер, като сама по себе си, в този смисъл, придобива значението на културно-историческо наследство.

За завършек по отношение изследването на Дигестите, следва да посочим и два негови преписа – Флорентината[13] и Вулгата. Флорентината е най-старото ни известно издание и най-близкото до оригинала, като се счита че първоначално се е съхранявало в Амалфи, а някъде около 12-ти век – в Пиза. Към момента се съхранява във Флоренция (Biblioteca Medicea Laurenziana), като самият ръкопис не е достъ

[12] Андреев, М., Римско…, стр. 41
[13] Изображението е на страница от Флорентината, неизвестен автор:
вж. https://en.wikipedia.org/wiki/Littera_Florentina

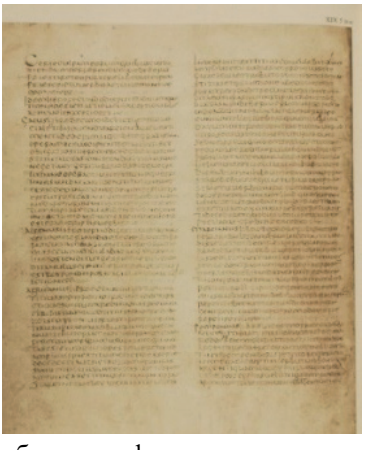

пен, но са направени факсимилни издания за изучаването му[14]. Тук следва да отбележим множеството разлики, налице между този ръкопис, датиращ от 6 в. н.е., и средновековните издания, които на практика са съдържали коренно различни текстове. Водят се оживени дискусии по темата, като все още еднозначен отговор липсва.

По отношение на Вулгата, нещата стоят по-различно. Този ръкопис не е предмет на такъв интерес, тъй като макар да не е съдържа толкова много грешки, колкото Флорентината, то като по-нов препис е бил по-отдалечен от Римското право [15].

За самия процес, касаещ историята на съставянето на Corpus Iuris Civilis е налице голям обем от информация – за комисиите-съставители, назначени от Юстиниан, първия неуспешен опит за изпълнение на поставената задача, обективиран в компилацията Constitutio Summa, издаването на т.нар. „quinquaginta decisiones" (50 решения), чиято цел била да хармонизират дискусионните и спорни въпроси и т.н. Днес, както вече споменахме, са открити и запазени различни ръкописи, които не бихме могли да изследваме в настоящото кратко изложение в пълнота, но следва да отбележим някои предприети в тази връзка действия, като например издаването на факсимални преписи, които да улеснят процеса на изследване и изучаване.

Друго, което се явява трудност при проучването на източниците на Римското право, е латинският език. С оглед и обстоятелството че времената, в които същият е бил използван са доста отдалечени във времето от нас, точният и достоверен превод често съставлява една изключително сложна задача. Латинската терминология и използваните фигури на речта невинаги могат да бъдат „осъвременени". Пример за това е думата „actio" (акция), която поради липса на по-точен превод се превежда като „иск"[16], тъй като съвременното право не познава акцията като действащ юридически институт. Тук следва да споменем за извършените от Самюел Скот преводи на множество източници на Римското право, включващи Законът за 12-те таблици, Corpus Iuris Civilis и т.н. (общо 17 книги) на английски език през XX в., които макар и доста критикувани, спомагат за разбирането на правото и за достигането му до по-широк кръг изследователи. Специално по отношение на Corpus Iuris Civilis по това време вече е имало извършени преводи на френски, италиански, испански и немски. В последните години са извършени още някои преводи на английски език на части от Corpus Iuris Civlis, като последният такъв е от 2018 г. от Cambridge University Press и касае Новелите[17]. Характерно е, че при извършването им, те не се базират винаги на чист превод на латинската етимология, ами и на гръцки и други текстове.

Днес изследването на източниците на Римското право, макар и физически поставено пред множество перипетии, с оглед големия времеви диапазон, се явява и до-

---

[14] Corbino, A., Santalucia, B., Iustiniani Augusti Digestorum seu Pandectarum Codex Florentinus olim Pisanus phototypice expressus, I-X, (Rome, 1902-1910), Firenze, Olschki, 1988
[15] Андреев, М., Римско…, стр. 81
[16] Андреев, М., Пак там
[17] Miller, D., Sarris, P., The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation, *Cambridge University Press*, Cambridge, 2018

някъде улеснено, предвид засилената тенденция към дигитализация. Голяма част от изворите са достъпни онлайн, както на латински, така и в превод на различни (макар и не многобройни) езици. Горното се отнася не само за по-древни източници като Corpus Iuris Civilis (достъпен онлайн както на латински, така и в английския превод на С. Скот), но и за множество литературни източници (напр. съчиненията и писмата на Цицерон, исторически съчинения на Цезар и др.)[[18]], както и за издадени книги, списания, публикации и др. (често в сканиран вид). Налице са и помощни инструменти[[19]] във връзка с извършването на преводи от латински. Причина за това са множеството създадени електронни библиотеки, които не само че представляват един начин за запазване и съхранение на Римското право в електронен вид, но и значително улесняват достъпността и възможността за изследователската дейност.

Макар и основен източник, Corpus Iuris Civilis определено не е единствен. Като такива следва да се посочат обичаят, Законът за 12-те таблици, законите и сенатусконсултите, едиктите на преторите и много други.

На последно място, ни предстои да кажем няколко думи по отношение дефиницията на културно наследство, с оглед съвременните правни актове.

Съгласно Европейската рамка за действия в областта на културното наследство, като такова се определя „общо благо, което се предава като завещание от предишните на бъдещите поколения"[[20]]. По смисъла на чл. 2 от Закона за културното наследство на Република България, същото обхваща „нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност.". С оглед насочеността на настоящия доклад обаче към източниците на Римското право, следва да се спрем и на законодателната уредба на днешна Италия. Опазването на културното наследство е закрепено в чл. 9 от, а il Codice dei beni culturali e del paesaggio (Кодекс на културните паметници и ландшафта, още наричан „Законодателен декрет No 42/04", приет на 24.01.2004 г.) е основният правен акт, съдържащ разпоредби в тази връзка. Съгласно чл. 2, § 2 от последния[[21]], като културни ценности се определят тези недвижими и движими вещи, които представляват артистичен, исторически, археологически, етноантропологичен, архивен и библиографски интерес, както и други вещи, определени от закона или въз основа на закона, като ценни свидетелства за цивилизацията. Отделено е доста място на класификацията и установяването на културни ценности като такива в Кодекса, като е включено и примерно изброяване на тези вещи, частна собственост, които биха попаднали в тази графа[[22]]. Разбира се, Италия е страна и по редица международноправни актове – напр. Конвенцията за мерките, насочени към забрана и предотвра-

[18] Вж. http://romulusbg.net/ - Romulus Bulgaricus: двуезична електронна библиотека за латинска литература.

[19] Вж. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=chartis&la=la: Latin Study Tool – Perseus Digital Library

[20] Европейска комисия, Генерална дирекция „Образование, младеж, спорт и култура", Европейска рамка за действия в областта на културното наследство, Служба за публикации, 2019, https://data.europa.eu/doi/10.2766/51648

[21] Същият препраща и към чл. 10 и 11 от Кодекса на културните паметници и ландшафта (по-надолу „Кодекса")

[22] За повече информация относно съдържанието на Кодекса му в тази му част – вж. Велчев, Б., Методиева, Е., Розалинова, Е., Прокопов, И., Правна уредба на културното наследство в България и в ЕС, Сравнителен анализ, София, 2006

тяване на незаконен внос, износ и прехвърляне на правото на собственост на културни ценности от 1970 г. на ЮНЕСКО, Конвенцията на UNIDROIT от 1995 г. за откраднати или незаконно изнесени културни ценности[23], Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство от 2003 г. на ЮНЕСКО (ратифицирана от Италия през 2007 г.) и др.

В заключение, считам че в настоящия доклад успяхме да разгледаме в правен аспект както значимостта на източниците на Римското право, така и ролята на интерполациите за изучаването им, като представихме последните в една нова светлина, с оглед дуалната им природа в качеството им на културно-историческо наследство. Също така, се докоснахме до римския живот чрез изследването на конкретен текст от Дигестите, който съчетава в себе си както право, така и култура и история. Несъмнено големият времеви диапазон между съвремието и епохата на Римското право поставя множество перипетии при проучванията, но не следва да подминаваме факта, че този процес бива съществено улеснен чрез текущите способи и похвати, които съществуват днес, включително с оглед засилващата се тенденция към дигитализация. Макар че днес Римското право не е действащо, то стои в основата на съвременната континентална правна система, което не само ни говори за силното му и продължително влияние, но и за необходимостта то да бъде по-добре познато, както в правен, така и в културно-исторически аспект. Тази задача не е невъзможна и макар затруднена, се явява едно предизвикателство, което с общи усилия, насочени към съхраняването на източниците на Римското право, интерпретирането им и предаването им, би било, бива и ще продължава да бъде успешно преодолявано.

Литература:

1. Corbino, A., Santalucia, B., Iustiniani Augusti Digestorum seu Pandectarum Codex Florentinus olim Pisanus phototypice expressus, I-X, (Rome, 1902-1910), Firenze, Olschki, 1988.
2. http://romulusbg.net/ – Romulus Bulgaricus: двуезична електронна библиотека за латинска литература.
3. https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=chartis&la=la: Latin Study Tool – Perseus Digital Library
4. Kunkel, W., An Introduction to Roman Legal and Constitutional History 166 (J.M. Kelly trans. 2nd ed. 1973)
5. Miller, D., Sarris, P., The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation, *Cambridge University Press*, Cambridge, 2018.
6. When Roman Law Ruled the Western World, Law of Empires, *Bill of Right in Action,* Fall 2001 (17:4), CONSTITUTIONAL RIGHTS FOUNDATION
7. Андреев, М., Римско частно право, София, 1993.
8. Велчев, Б., Методиева, Е., Розалинова, Е., Прокопов, И., Правна уредба на културното наследство в България и в ЕС, Сравнителен анализ, София, 2006.
9. Венедиков, П., Кратък курс по Римско право, София, 2018.
10. Европейска комисия, Генерална дирекция „Образование, младеж, спорт и култура", Европейска рамка за действия в областта на културното наследство, Служба за публикации, 2019, https://data.europa.eu/doi/10.2766/51648
11. Костова, М., Правото в поезията на Хораций, София, 2010.

[23] Пак там.